

**JOYLASHUV KATEGORIYASINI O‘RGANISHGA FUNKSIONAL-
SEMANTIK YONDASHUV**

Samarqand davlat chet tillar instituti
Ingliz tili nazariyasi kafedrası katta o‘qituvchisi
N.N.Zubaydova

Abstrakt. Ushbu maqola til, bilish va madaniy kontekst o'rtasidagi murakkab munosabatlarga urg'u berib, funktsional-semantik ob'ektiv orqali joylashuv toifasini ko'rib chiqadi. Joylashuv kategoriyasi fazoviy munosabatlarni belgilovchi predlog va ergash gaplar kabi turli lisoniy tuzilmalarni o‘z ichiga oladi. Funktsional-semantik yondashuv muayyan kontekstlarda ma'no qanday tuzilganligini va bu muloqotga qanday ta'sir qilishini ta'kidlaydi. Fazoviy fikrlashning kognitiv jihatlarini o'rganilib, turli tillar aqliy xaritalash strategiyalarini turli yo'llar bilan shakllantirishini ochib beradi. Bundan tashqari, fazoviy ifodalarga madaniy ta'sirlar joyini tushunishda ijtimoiy kontekstning ahamiyatini ta'kidlaydi. Metodologiya empirik tahlilni o'z ichiga oladi, tildan foydalanishdagi naqshlarni aniqlash uchun sifat va miqdoriy usullardan foydalanadi. Oxir oqibat, ushbu tadqiqot fazoviy vakillikning ko'p qirrali tabiati haqida tushuncha beradi, bu tilshunoslik, kognitiv fan va madaniyatshunoslikdagi munozaralarga hissa qo'shadi. Til ta'limi va madaniyatlararo muloqot uchun amaliy ta'sirlarni ko'rsatadigan kelajakdagi tadqiqot yo'llari taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: Joylashuv toifasi, Funktsional-semantik tahlil, Til tuzilmalari, Fazoviy munosabatlar, Kognitiv jihatlar, Mental xaritalash, Madaniy kontekst, Tildan foydalanish, Empirik tahlil, Madaniyatlararo muloqot, Til ta'limi, Fazoviy vakillik, Tilshunoslik.

KIRISH

Joylashuv toifasi tilda hal qiluvchi rol o'ynaydi, fazoviy munosabatlarni tushunish uchun asos yaratadi va samarali muloqotni osonlashtiradi. Funktsional-semantik yondashuv joylashuv tushunchasining qanday ifodalanishi va tushunilishini shakllantirishda til, fikrlash jarayonlari va ijtimoiy kontekstlarning o‘zaro ta’siriga urg‘u beradi. Bu yondashuv tilshunoslik, kognitiv fan va falsafadan olingan tushunchalarni birlashtirib, joylashuv kategoriyasini to‘liq tushunishni taklif qiladi.

Nazariy asos. Joylashuv toifasining ta'rifi: Joylashuv toifasi ob'ektning qayerda joylashganligini yoki uning boshqa ob'ektlar bilan fazoviy bog'liqligini aniqlash uchun ishlatiladigan lingvistik vositalarni o'z ichiga oladi. Bunga fazoviy munosabatlarni bildiruvchi predloglar, ergash gaplar va ot so'z birikmalari kiradi.

Funksional semantika: Bu nazariya kontekstda ma'no qanday tuzilganligini o'rganadi. Funksional jihat tilning muloqotdagi rolini ko'rib chiqadi, semantika esa muayyan lingvistik tanlovlar orqali etkazilgan ma'noga e'tibor beradi. Shunday qilib, funksional-semantik yondashuv til tuzilmalari bizning makon haqidagi tushunchamizni qanday aks ettirayotganini va shakllantirganini ochishga qaratilgan.

Til tuzilmalari: Joylashuvni o'rganish turli lisoniy tuzilmalarni, masalan, predlogli iboralarni (masalan, "stol ustida", "ko'prik ostida") va fazoviy qo'shimchalarni (masalan, "bu erda", "u erda") tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Ushbu tuzilmalar fazoviy munosabatlar haqida muhim ma'lumotlarni uzatadi va tinglovchilarga sahnalarni tasavvur qilishda yordam beradi.

Kognitiv jihatlar: Kognitiv lingvistika odamlarning fazoviy munosabatlarni qanday qilib aqliy xaritalashini o'rganadi. Tillarning joylashuvni kodlash usuli turkumlashtirish va fazoviy fikrlash kabi kognitiv jarayonlarga ta'sir qilishi mumkin. Misol uchun, mutlaq havolalardan foydalanadigan tillar (masalan, asosiy yo'nalishlar) nisbiy havolalarni ishlatadiganlarga (masalan, chap/o'ng) nisbatan turli kognitiv strategiyalarni rag'batlantirishi mumkin.¹

Madaniy kontekst: Joyni ifodalash ko'pincha madaniy omillarga ta'sir qiladi. Turli madaniyatlar o'zlarining atrof-muhitni qanday idrok etishi va tasvirlashiga ta'sir qiluvchi turli xil fazoviy havolalarga ustunlik berishi mumkin. Bu jihat joylashuvni funksional-semantik o'rganishda ijtimoiy va madaniy kontekstlarning ahamiyatini ko'rsatadi.

Empirik tadqiqotlar turli kontekstlarda og'zaki yoki yozma til namunalarini to'plashni o'z ichiga olishi mumkin. So'rovlar va tajribalar, shuningdek, ma'ruzachilarning real hayotiy vaziyatlarda joylashuv ifodalaridan qanday foydalanishini tahlil qilish uchun o'tkazilishi mumkin. Ma'lumotlarni tahlil qilish uchun sifat va miqdoriy usullarning kombinatsiyasidan foydalanish mumkin. Bu tildan foydalanish naqshlarini aniqlash uchun nutq tahlilini va lingvistik tuzilmalar va kognitiv jarayonlar o'rtasidagi bog'liqlikni tekshirish uchun statistik usullarni o'z ichiga olishi mumkin. Joylashuv kategoriyasini o'rganishga funksional-semantik yondashuv til, bilish va madaniyat o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sirlarni ochib beradi. Joylashuv

tilda qanday ifodalanishini tushunib, tadqiqotchilar odamlar o'zlarining fazoviy muhitlarini qanday kontseptsionalashlari va navigatsiya qilishlari haqida chuqurroq tushunchaga ega bo'lishlari mumkin. Ushbu fanlararo asos nafaqat til hodisalari haqidagi tushunchamizni boyitibgina qolmay, balki odamlarning kosmosni idrok etish va muloqot qilish usullarini tushunishimizni ham oshiradi. Kelgusi tadqiqotlar ushbu topilmalarning til o'rgatish, kognitiv rivojlanish va madaniyatlararo muloqotga ta'sirini yanada o'rganishi mumkin.

Lingvistik tuzilmalar va fazoviy munosabatlar tilning fazoviy ma'lumotlarni kodlash va ifodalash usullarini, shu jumladan joylashuv, yo'nalish, masofa va konfiguratsiya kabi tushunchalarni anglatadi. Bu o'zaro bog'liqlik tilshunoslik, kognitiv fan va unga aloqador sohalarida asosiy tadqiqot yo'nalishi hisoblanadi, chunki u odamlarning kosmos haqida muloqot qilish uchun tildan qanday foydalanishini va bu muloqotga kognitiv jarayonlar va madaniy omillar ta'sirini o'rganadi.

Tillarda fazoviy munosabatlarni ifodalash uchun turli mexanizmlar mavjud, masalan, predloglar (masalan, "in", "on", "past") va qo'shimchalar (masalan, "yuqorida", "pastda"). Bu so'zlar biror narsaning boshqa ob'ekt yoki mos yozuvlar nuqtasiga nisbatan qaerdaligini etkazishga yordam beradi.²

Turli tillar fazoviy munosabatlarni tasvirlash uchun turli mos yozuvlar ramkalaridan foydalanishi mumkin:

Mutlaq ramkalar (masalan, kardinal yo'nalishlar) sobit fazoviy koordinatalardan foydalanadi (masalan, "mushuk daraxtning shimolida").

Nisbiy ramkalar ma'ruzachi yoki tinglovchining nuqtai nazariga ishora qiladi (masalan, "mushuk daraxtning chap tomonida").

Ichki ramkalar ob'ektning o'ziga xos yo'nalishi bilan bog'liq (masalan, "mushuk daraxtning old tomonida").

Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, tillarning fazoviy munosabatlarni kodlash usuli kognitiv jarayonlarga ta'sir qilishi mumkin. Masalan, asosan mutlaq ma'lumot ramkalaridan foydalanadigan tillarda so'zlashuvchilar rivojlangan navigatsiya qobiliyatlarini yoki fazoviy xabardorlikni rivojlantirishi mumkin. Turli madaniyatlar o'z tillarida fazoviy munosabatlarning turli jihatlarini ta'kidlashi mumkin. Misol uchun, ba'zi tillar ma'lum bir madaniyatda kontekstda muhim bo'lishi mumkin bo'lgan o'ziga xos fazoviy xususiyatlarni (masalan, balandlik, shakl) tasvirlash uchun boy lug'atga ega.

Kognitiv semantika sohasi ongda ma'no qanday tuzilganligini, shu jumladan fazoviy tushunchalarning tajribalarni tushunish va tartibga solishdagi rolini o'rganadi. Tadqiqotchilar ko'pincha fazoviy munosabatlar metaforik til va fikrlash bilan qanday bog'liqligini o'rganadilar. Bu inson bilimida ham, rasmiy tizimlarda ham (masalan, kompyuter fanida) fazoviy munosabatlar qanday modellastirilganligini tushunishni o'z ichiga oladi. Bu kosmos tushunchalarini ramziy ravishda qanday ifodalash mumkinligini ko'rib chiqadi. Umuman olganda, lingvistik tuzilmalar va fazoviy munosabatlarni o'rganish nafaqat tilning o'zi, balki odamlarning atrofdagi bo'shliqlarni qanday idrok etishi, harakatlanishi va tushunishi haqida ham tushunchalarni ochib beradi. Bu til, tafakkur va madaniyat o'rtasidagi murakkab aloqalarni ta'kidlaydi.

Funktsional-semantik tahlil (FST) lingvistik yondashuv bo'lib, birinchi navbatda tilda ma'no qanday tuzilganligi va ma'lum kontekstlarda funktsional foydalanish orqali uzatilishini tushunishga qaratilgan. Bu tahlil til shakllari (so'z, ibora va gaplar kabi) va ularning ma'nolari o'rtasidagi munosabatni ko'rib chiqadi, bu ma'nolar muloqotda tilning pragmatik qo'llanilishi bilan qanday shakllanganligiga alohida e'tibor beradi.

FST ta'kidlaydiki, til oddiy muloqotdan tashqari turli funktsiyalarni bajaradi. Bu tilning his-tuyg'ularni, munosabatlarni, niyatlarni va ijtimoiy munosabatlarni ifodalash uchun qanday ishlatilishini ko'rib chiqadi. Ushbu funktsiyalarni tushunish turli kontekstlarning ma'noga qanday ta'sir qilishini tahlil qilishga yordam beradi. FST semantika (ma'noni o'rganish) va pragmatikani (kontekst ma'noga qanday ta'sir qilishini o'rganish) o'zaro bog'laydi. Unda lingvistik elementlarning ma'nosi ular qo'llanilayotgan kontekstga, shuningdek, so'zlovchining maqsadi va tinglovchi talqiniga qarab qanday o'zgarishi mumkinligini o'rganadi. Tahlil turli tarkibiy qismlarning ma'no qurilishida qanday rol o'ynashini aniqlaydi. Masalan, fe'llar harakatlar yoki holatlarni ko'rsatishi mumkin, otlar esa agent yoki bemorlar bo'lib xizmat qilishi mumkin. Ushbu rollarni tushunish jumlar qanday ma'noni anglatishini aniqlashga yordam beradi.³ FST ko'pincha nutq darajasiga tarqaladi, kattaroq matnlar va o'zaro ta'sirlarda ma'no qanday tuzilganligini tahlil qiladi. U ma'ruzachilar va yozuvchilar o'z xabarlarini qanday tuzganligini o'rganib, umumiy ma'noga muvofiqlik va uyg'unlik qanday hissa qo'shishini ko'rib chiqadi. FSTda kontekst hal qiluvchi ahamiyatga ega. U ma'no yaratishga ta'sir qiluvchi lingvistik, situatsion, ijtimoiy va madaniy omillarni ko'rib chiqadi. Bu suhbatdoshlar o'rtasidagi munosabatlarni, nutqni o'rnatishni va tegishli ijtimoiy me'yorlarni o'rganishni o'z ichiga oladi. FST lug'at va grammatikadagi tanlovlar ma'noga qanday ta'sir qilishni tahlil qiladi. Misol uchun,

fe'lining turli xil zamonlari yoki tomonlarini qo'llash turli xil vaqtinchalik ma'no va ma'nolarni etkazishi mumkin. FSTdagi ba'zi yondashuvlar ma'no qanday qayta ishlanishi va ma'ruzachilar tomonidan tushunilishini hisobga olgan holda kognitiv jihatlariga ham taalluqli bo'lishi mumkin. Bu odamlarning voqealar va munosabatlarni ongida qanday tasavvur qilishini o'rganishni o'z ichiga oladi. FST nazariy tilshunoslikda tildan foydalanishning turli jihatlarini tahlil qilish va tushunish uchun qo'llaniladi. Bu tarjimonlarga aniqroq tarjimalarni ta'minlash uchun ma'no va funktsiyalarning nuanslarini tushunishga yordam beradi. FST ma'no qanday tuzilganligi va uni samarali o'rgatish mumkinligi haqida ma'lumot berish orqali pedagogik amaliyotni xabardor qiladi. FST ijtimoiy omillar tildan foydalanish va ma'noga qanday ta'sir qilishini o'rganish orqali ushbu sohalarga hissa qo'shadi.⁴

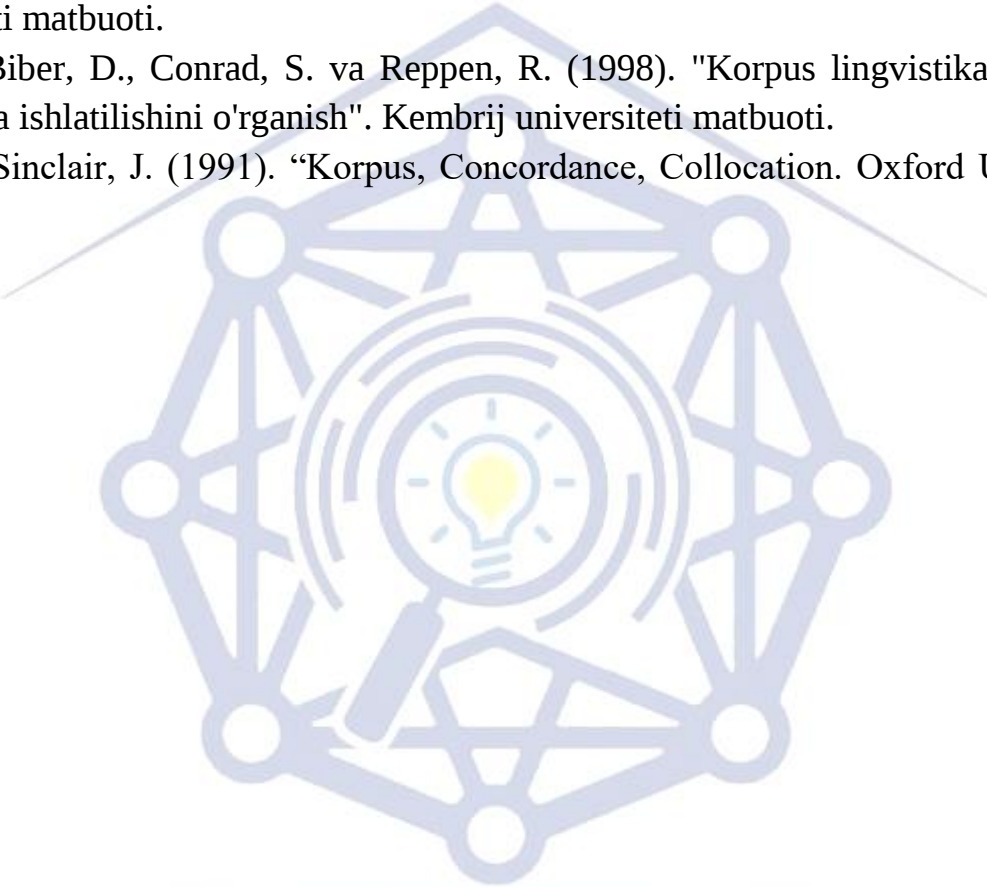
XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Funktsional-semantik tahlil - bu turli lingvistik elementlarning muayyan ijtimoiy va kontekstual vaziyatlarda ma'noni etkazish uchun qanday ishlashini tekshirish orqali tilni tushunishga kompleks yondashuv. U til tuzilishi va insoniy muloqot o'rtasidagi dinamik o'zaro bog'liqlik haqida qimmatli tushunchalarni beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Talmy, L. (2000). "Kognitiv semantika tomon: 1-jild. Tuzilish tizimlari kontsepsiyasi". MIT matbuoti.
2. Levinson, S. C. (2003). "Til va idrokdagi fazo: chiziqlar, ramkalar va kontseptual tayyorgarlik". Kembrij universiteti matbuoti.
3. Halliday, M. A. K. va Matthiessen, C. (2014). "Xallidayning funksional grammatikaga kirishi". Routledge.
4. Langacker, R. V. (1987). "Kognitiv grammatika asoslari: 1-jild. Nazariy yondashuvlar". Stenford universiteti matbuoti.
5. Jonson, M. (1987). "Ongdagi tana: ma'no, tasavvur va aqlning jismoniy asosi". Chikago universiteti matbuoti.
6. Mandler, J. M. (1992). "Qanday qilib chaqaloqni qurish kerak: II. Kontseptual ibtidoiy". Psixologik sharh, 99 (4), 587-604.
7. Hofstede, G. (2001). "Madaniyatning oqibatlar: qadriyatlar, xulq-atvor, institutlar va tashkilotlarni millatlar bo'ylab solishtirish". Sage nashrlari.
8. Xoll, E. T. (1976). *Madaniyatdan tashqari*. Anchor kitoblar.
9. Shmitt, N. (2000). "Til o'rgatishda lug'at". Kembrij universiteti matbuoti.

10. Littlewood, W. (2004). "Kommunikativ tilni o'rgatish". Kembrij universiteti matbuoti.
11. Evans, V. va Green, M. (2006). "Kognitiv tilshunoslik: kirish". Edinburg universiteti matbuoti.
12. de Vries, E. (2016). "Kognitiv tilshunoslik va fazoviy til: o'quvchi". Kembrij universiteti matbuoti.
13. Biber, D., Conrad, S. va Reppen, R. (1998). "Korpus lingvistikasi: tilning tuzilishi va ishlatilishini o'rganish". Kembrij universiteti matbuoti.
14. Sinclair, J. (1991). "Korpus, Concordance, Collocation. Oxford University Press.

**Research Science and
Innovation House**